

RENATA BEDNARZ-GRZYBEK*
KATARZYNA KABACIŃSKA-ŁUCZAK**

Wydawcy i redaktorzy czasopism katolickich dla dzieci i młodzieży w latach 1864–1914

Wprowadzenie

Prasa religijna wieku XIX stanowi podstawę źródłową do badań nad polską kulturą religijną i narodową okresu niewoli. Odegrała ona wówczas dużą rolę w uświadamianiu społeczeństwa polskiego w wielu istotnych kwestiach. Na łamach czasopism religijnych zauważamy treści dotyczące problemów szkolnictwa, oświaty, kultury, wychowania dzieci i młodzieży. Poruszano tam oczywiście również zagadnienia religijne, a także społeczne i ekonomiczne. Omawiano sprawy dotyczące wychowania młodzieży, dobroczynności, historii Kościoła. Na łamach prasy religijnej publikowano treści propagujące wartości religijne i patriotyczne, ucząc i zarazem bawiąc. Czasopisma religijne były albo ściśle religijne, albo też poruszały tematykę świecką ustosunkowując się do niej. Szczególną wagę należy przykładać, z uwagi na dominację w polskim społeczeństwie wyznania katolickiego, właśnie do czasopism z tego kręgu. Dlatego też im poświęcą najwięcej zainteresowania autorki niniejszego artykułu.

Tradycje działalności wydawniczej Kościoła katolickiego w Polsce sięgają roku 1729. Zakon pijarów podjął wówczas inicjatywę wydawania w Warszawie tygodników: „Nowiny Polskie” (później „Kurier Polski”) oraz „Relata refero” (później

---

* Dr, Uniwersytet im. Marii Curie-Skłodowskiej, Wydział Pedagogiki i Psychologii, Instytut Pedagogiki, Zakład Historii Wychowania i Pedagogiki Porównawczej, 20-004 Lublin, ul. Narutowicza 12.

** Dr, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, Wydział Studiów Edukacyjnych, Zakład Historii Wychowania, 60-568 Poznań, ul. Szamarzewskiego 89.

„Uprzywilejowane Wiadomości z Innych Krajów”). Działalność wydawniczą w XVIII stuleciu podjęli także jezuici wydając tygodnik „Nowiny Wileńskie”, „Kurier Litewski”, „Wiadomości Cudzoziemskie”, „Wiadomości Literackie”, „Wiadomości Warszawskie”. Na polu wydawniczym zasłużyli się również księża: ks. Stefan Łuski, podejmując inicjatywę wydawania „Gazety Warszawskiej”, oraz ks. Karol Malinowski, wydający „Korespondenta Warszawskiego”. Nakłady tych pism były jednak niewielkie¹. Adam Adamski stwierdza przy tym, że trudno nazwać wspomniane wyżej pisma katolickimi, prezentującymi oficjalne stanowisko Kościoła, ponieważ takie powstały na ziemiach polskich w trzech zaborach dopiero w 30. i 40. latach wieku XIX. Badacz wskazywał też na trudności w zdefiniowaniu, czy czasopismo należy uznać za periodyk katolicki, ponieważ czasopisma prowadzone przez świeckich również przyznawały się do wierności Kościołowi, miały określoną linię programową, głosząc wierność zasadom przezeń głoszonym².

Niniejszy artykuł stanowi przyczynek do zwrócenia uwagi na wydawców i redaktorów katolickich czasopism adresowanych do dzieci i młodzieży na ziemiach polskich pod zaborami w latach 1864–1914. Naszym celem jest wskazanie osób prywatnych i instytucji kościelnych zajmujących się ich wydawaniem. Periodyki religijne o różnej częstotliwości ukazywania się, przeznaczone dla najmłodszych odbiorców, były wydawane przez osoby prywatne, zakony, chrześcijańskie organizacje religijne oraz instytucje wydawnicze w celach katechetycznych, wychowawczych, patriotycznych, oświatowych i rozrywkowych³. Większość z nich to dodatki do wiodących czasopism lokalnych. W niniejszej publikacji postanowiono wskazać inicjatorów wydawnictw i redaktorów katolickich czasopism dla dzieci i młodzieży, kierując się typologią tych czasopism zamieszczoną w pracy *Polskie czasopisma religijno-społeczne w XIX wieku. Materiały do katalogu*, pod redakcją Barbary Lesisz, Czesławy Drapińskiej, Daniela Olszewskiego i Kazimierza Marciniaka⁴. Pomocne okazały się też opracowania Mariusza Jakubka⁵ i Jerzego Jarowieckiego⁶. Poprzez katolickie czasopismo dla najmłodszych rozumiemy pisma wydawane przez katolickie instytucje kościelne, księży i osoby prywatne związane z Kościołem katolickim. Ponadto uwzględniano tytuł i podtytuł czasopisma, w którym zasygnalizowano, że jest ono kierowane do młodego czytelnika. Nie bez znaczenia była też zawartość treściowa tych pism, obejmująca tematykę religijną.

Początki dziecięcych czasopism sięgają XVIII stulecia. Jednak pisma poruszające zagadnienia religijne w czasach oświecenia praktycznie nie funkcjonowały, a tematyka duchowa znajdowała skromne tylko miejsce w periodykach, których głównym zadaniem była wówczas popularyzacja wiedzy przyrodniczej i nauk empirycznych.

¹ A. Adamski, *Kapłan i dziennikarz. Błogosławiony ks. Ignacy Kłopotowski (1866–1931)*, Warszawa 2008, s. 33; J. Myśliński, *Kalendarium polskiej prasy, radia i telewizji*, Warszawa 2004, s. 14–17.

² A. Adamski, *Kapłan i dziennikarz...*, s. 34.

³ M. Kunowska-Porębna, *Dziecięce czasopisma religijne*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. 4, red. R. Łukaszyk, L. Bieńkowski, F. Gryglewicz, Lublin 1983, s. 483–487.

⁴ *Polskie czasopisma religijno-społeczne w XIX wieku. Materiały do katalogu*, red. B. Lesisz [i in.], Warszawa–Lublin 1988.

⁵ M. Jakubek, *Prasa krakowska 1795–1918. Bibliografia*, Kraków 2004.

⁶ J. Jarowiecki, *Prasa na ziemiach polskich w XIX i XX wieku*, Wrocław 2013.

Religijne czasopisma dla najmłodszych w Polsce wykształciły się z uprzednich form dziecięcego czasopiśmiennictwa, w którym dominowały tendencje moralne i religijne. Pierwszy okres rozwoju rodzimego czasopiśmiennictwa dziecięcego przypadł na lata 1824–1834. Wówczas to wydawcy i redaktorzy „Rozrywek dla Dzieci”⁷, „Tygodnika dla Dzieci”⁸, „Dziennika dla Dzieci”⁹, „Nowych Rozrywek dla Dzieci”¹⁰ uważali za konieczne krzewienie wśród czytelników wartości moralnych, wiążąc je z postawą religijną. Wiarę religijną uważali za zbiór zasad wspomagających człowieka w wyborze i dążeniu uczciwą drogą życia. Także w późniejszym okresie nurt problematyki religijnej znalazł swój wyraz w wydawnictwie Ewarysta Estkowskiego – „Szkołka dla Dzieci” (1850–1853), gdzie artykuły poświęcone opisom obyczajów i obrzędów wzbogacane były przybliżeniem ludowych tradycji religijnych. Podobna tematyka, wzbogacona o tradycje szlacheckie i zamożnego mieszczaństwa, widoczna była w periodykach: „Przyjaciół Dzieci”¹¹, „Promyk”¹², „Świat”¹³, „Towarzysz Pilnych Dzieci”¹⁴. Natomiast nurt traktujący problematykę religijną jako podstawę wychowania, swoją genezę wywodzi z narastającego po Powstaniu Listopadowym odrodzenia religijności. Ważną rolę w tym względzie odegrał popularnonaukowy i beletrystyczny tygodnik „Wieczory Rodzinne” (Warszawa 1880–1914). Publikujący na jego łamach twórcy literatury dziecięcej uwzględniali wątki religijne.

Wyłonienie się czasopism o tematyce religijnej dla dzieci i młodzieży nastąpiło w wieku XIX. Apelowano o zakładanie czasopism tego rodzaju, można było bowiem tym sposobem stworzyć młodemu odbiorcy szansę wypowiedzenia się, prezentowania na ich łamach własnych myśli i poglądów. Wychodzono z założenia, że pismo religijne adresowane do dzieci i młodzieży należało prowadzić w duchu religijnym i zarazem społeczno-narodowym. Młody czytelnik mając swoje czasopismo śmieiej oraz otwarcie wypowiadałby się na temat nurtujących go problemów. Popularyzując treści bez zbędnego moralizatorstwa takie czasopisma mogłyby podjąć próbę wykorzenia w czytelnikach lenistwa i opieszałości, jednocześnie pobudzając ich do solidarności i „miłości braterskiej”. W tonie takich argumentacji wypowiadano się na łamach prasy religijnej kierowanej do dzieci i młodzieży. Ukierunkowana była ona wychowawczo. Początkowo pisma szerzyły kult eucharystyczny, maryjny i świętych, głównie polskich patronów młodzieży. Miały na celu uświadomienie religijne poprzez wytworzenie nawyku myślenia kategoriami religijnymi i postępowania zgodnie z nakazami etyki i moralności chrześcijańskiej. Na łamach katolickich czasopism dla najmłodszych czytelników postulowano wychowanie religijne poprzez kształtowanie postawy miłości wobec Boga i bliźniego, uświadamianie patriotyczne przez zapoznawanie z dziejami Polski, literaturą, sztuką i rodzimym obyczajem.

⁷ „Rozrywki dla Dzieci” [Warszawa] (1824–1828).

⁸ „Tygodnik dla Dzieci” [Warszawa] (1829).

⁹ „Dziennik dla Dzieci” [Warszawa] (1830).

¹⁰ „Nowe Rozrywki dla Dzieci” [Paryż] (1834).

¹¹ „Przyjaciół Dzieci” [Warszawa] (1861–1872); „Przyjaciół Dzieci” [Lwów] (1861–1866).

¹² „Promyk” [Lwów] (1872–1873).

¹³ „Świat” [Warszawa] (1876–1880).

¹⁴ „Towarzysz Pilnych Dzieci” [Lwów] (1876–1883).

Nikt nie kwestionował w omawianym okresie faktu, że młodym odbiorcom potrzebna jest godziwa zabawa i rozrywka, mająca na celu kształtowanie kultury czytelniczej i charakteru¹⁵. Taką rolę mogły niewątpliwie odgrywać czasopisma adresowane do młodego pokolenia Polaków. Mając na uwadze lekcje historii informowano np. czytelników czasopism religijnych o bojkocie towarów pruskich¹⁶, rocznicach powstań narodowych i jubileuszach¹⁷. Zamieszczano również żywoty świętych, np. żywot św. Jacka Polaka¹⁸, św. Aleksego¹⁹, św. Maurycego żołnierza²⁰, przedstawiano biografie z życia ludzi Kościoła, jak chociażby karmelitanki bosej, autorki autobiografii mistycznej Teresy Marchockiej (1603–1652)²¹, księdza Mikołaja, biskupa przemyskiego²², księdza Jakuba Strepa, arcybiskupa lwowskiego²³, Wespazjana Kochowskiego²⁴; opisy miejsc cudownych, kościołów i obrazów (np. *Obraz Matki Boskiej Częstochowskiej w katedrze lwowskiej*²⁵; *Historię cudownego obrazu Najświętszej Panny w kościele we Lwowie*²⁶).

Łamy czasopism religijnych kierowanych do dzieci i młodzieży wypełniały też powiastki, opowiadania, legendy, artykuły nawiązujące do wydarzeń historycznych, takich jak obrona Trembowli (Trembowoli)²⁷, przysłowia, wiersze i pieśni. Ciekawym uzupełnieniem były prezentowane w pismach wiadomości z nauk przyrodniczych, porady gospodarcze²⁸ na temat racjonalnego odżywiania²⁹, zagadnienia dotyczące budowania właściwych relacji międzyludzkich³⁰, porady lekarskie³¹. Nie zabrakło też informacji dotyczących życia codziennego młodzieży³², jak i życia akademickiego³³.

¹⁵ Czy potrzebne jest pismo dla młodzieży?, „Drużyna” 1912, nr 1, s. 17–19.

¹⁶ B.H., *W sprawie bojkotu*, „Łan Młodzieży” 1909, nr 1, s. 2–4.

¹⁷ J. Humpola, *W rocznicę powstania styczniowego*, „Łan Młodzieży” 1909, nr 3, s. 49–51.

¹⁸ X.O.H., *Żywot św. Jacka Polaka*, „Chata” 1870, nr 6, s. 81–85.

¹⁹ *Żywot św. Aleksego*, „Chata” 1870, nr 7, s. 98–102.

²⁰ *Żywot św. Maurycego żołnierza*, „Chata” 1870, nr 8, s. 113–117.

²¹ Katarzyna z Daszkowa, *Świątobliwa Teresa Marchocka karmelitanka bosa*, „Chata” 1870, t. 2, nr 9, s. 129–134; E. Ozorowski, *Marchocka Teresa Maria*, [w:] *Słownik polskich teologów katolickich*, t. 3, red. H. E. Wyczawski, Warszawa 1982, s. 53.

²² W. Wojciech z Zaleszan, *Błogosławiony ksiądz Mikołaj Biskup Przemyski*, „Chata” 1872, nr 2, s. 17–22.

²³ Tenże, *Błogosławiony ksiądz Jakób Strep, arcybiskup lwowski*, „Chata” 1870, nr 15, s. 225–229.

²⁴ Tenże, *Kochowski Wespazjan, uczony i pobożny pan polski*, „Chata” 1870, nr 5, s. 65–69.

²⁵ X.O.H., *Obraz Matki Boskiej Częstochowskiej w katedrze lwowskiej*, „Chata” 1870, nr 5, s. 76–80.

²⁶ *Historia cudownego obrazu Najśw. Panny w kościele we Lwowie*, „Chata” 1870, nr 9, s. 145–149; nr 11, s. 161–167.

²⁷ Katarzyna z Daszkowa, *Obrona Trembowoli*, „Chata” 1870, nr 6, s. 87–90.

²⁸ *Rady gospodarskie*, Chata 1872, nr 3, s. 47.

²⁹ Józef z Bochni, *Jak człowiek jeść powinien?*, „Chata” 1870, nr 8, s. 122–128.

³⁰ Tenże, *Obmowa*, „Chata” 1870, nr 9, s. 142–144.

³¹ „Chata. Czasopismo ludowe ku nauce i rozrywce dla starszych i dzieci”, red. X.O. Hołyński, t. 5, [Lwów] 1872.

³² B.H., *Z życia wśród młodzieży*, „Łan Młodzieży” 1909, nr 7, s. 242–245.

³³ „Przegląd Akademicki. Organ młodzieży polskiej”. Wydawany za staraniem Czytelni Akademickiej w Krakowie pod kierownictwem dra Izzydora Kopernickiego, Kraków 1881, R. 1, z. 3.

W prasie religijnej adresowanej do młodego czytelnika przywoływano również ideał studenta polskiego, względnie uczennicy Polki³⁴. Szczególnie cenne były wiadomości odnoszące się do instytucji oświatowych. Młodzież, sięgając po czasopismo religijne, miała możliwość studiowania prac naukowych, czytania sprawozdań z dzieł naukowych i podręczników. Miała dzięki nim zapewniony dostęp do bibliografii prac akademickich³⁵. Stałym działem w religijnych pismach adresowanych do dzieci i młodzieży była *Kronika i Korespondencje*³⁶.

Redagowaniem dziecięcych czasopism religijnych zajmowali się literaci, ludowi pisarze, jak Janina Omańkowska [„Dzwonek” dodatek do „Katolika”], a od przełomu XIX i XX w. w dużym stopniu księża diecezjalni – Henryk Szuman [„Nasz Przewodnik”], Kazimierz Konrad Władysław Bajerowicz [„Orędowniczek Eucharystyczny”] i zakonnicy Teodor Drapiewski [„Mały Misjonarz”], Stanisław Kubista [„Mały Apostoł”], zakonnice A. Łozińska [„Mały Orędowniczek Eucharystyczny”]), Julia Felicja Bronikowska („Moje Pisemko”, „Mój Świątek”). Część periodyków w formie dodatków ukazywała się anonimowo.

Czasopisma wydawane przez Kościół katolicki

Katolickie czasopisma adresowane do dzieci i młodzieży ukazywały się na ziemiach polskich wszystkich trzech zaborów. W latach 1864–1914 ich wydawcami byli głównie działacze oświatowo-społeczni, ludzie związani z Kościołem katolickim, podejmujący działalność charytatywną, walczący o utrzymanie polskiej tożsamości narodowej na ziemiach polskich pod zaborami.

Wydawcą pisma „Anioł Stróż. Czasopismo dla dzieci i młodzieży polskiej”, tygodniowego dodatku do: „Gazeta Gdańskiej” był księgarz i nakładca Bernard Milski (1856–1926). Był on też odpowiedzialny za redakcję czasopisma w latach 1894 i 1895. Pismo ukazywało się w Gdańsku trzy razy w miesiącu. Milski podejmował działania w obronie polskość, występował przeciwko germanizacji. W roku 1872 brał udział w strajku przeciwko wprowadzeniu języka niemieckiego jako języka wykładowego. W roku 1891 przeniósł się do Gdańska, gdzie prowadził na własny rachunek wydawnictwo i drukarnię „Gazety Gdańskiej”, od roku 1892 z dodatkiem „Gwiazdka Niedzielną”. Działał na rzecz zakładania bibliotek Towarzystw Czytelnictwa Ludowych w Gdańsku i okolicy. Z powodu swej propolskiej działalności był prześladowany przez władze pruskie.

Na Pomorzu i w Wielkopolsce istotną rolę odegrał prawnik, działacz społeczny i narodowy Józef Marian Pałędzki (1857–1940). To on redagował w Gdańsku w latach 1892–1901, popularny tygodnik „Anioł Stróż. Czasopismo dla dzie-

³⁴ „Łan Młodzieży” 1909, nr 7, s. 253–261.

³⁵ „Przegląd Akademicki. Organ młodzieży polskiej”.

³⁶ Tamże.

ci i młodzieży polskiej”, tygodniowy dodatek do: „Gazety Gdańskiej”³⁷. Pałędzki również konsekwentnie występował przeciw germanizacji. Prowadził działalność mającą na celu aktywizację społeczeństwa polskiego w dziedzinie życia gospodarczego, kulturalnego i oświatowego. Apelowal o zakładanie banków ludowych i spółek kupieckich. Od wspomnianego wyżej Bernardyna Miłskiego nabył wydawanie „Gazety Gdańskiej” (1901). Cztery lata później (1905) przeprowadził się do Poznania i sprzedał tę gazetę spółce, na czele której stanął dr Leon Janta-Pończyński (1867–1961), pomorski właściciel ziemski, prawnik, polityk i działacz społeczno-narodowy³⁸.

Na uwagę zasługuje działacz oświatowo-społeczny, polityczny i narodowy na Warmii i w Wielkopolsce, księgarz, wydawca, redaktor, publicysta i właściciel drukarni w Barczewie Adam Napieralski (1861–1928)³⁹. Był on redaktorem kolejnego czasopisma skierowanego do młodego odbiorcy, zatytułowanego: „Dzwonek. Gazetka dla dzieci”. Był to dodatek miesięczny, potem dwutygodniowy do „Katolika”⁴⁰. „Dzwonek” ukazywał się w Bytomiu, a później w Mikołowie, w latach 1894–1931. W roku 1895, począwszy od nr. 7 do nr. 9, redaktorem odpowiedzialnym czasopisma był w zastępstwie redaktor tygodnika adresowanego do ludu pt. „Przyjaciel Rodziny” Dionizy Kowalski⁴¹.

Młody i zdolny dziennikarz Adam Napieralski w roku 1889 przeniósł się na Śląsk, do Bytomia. Przez wydawcę, dziennikarza i działacza społecznego oraz narodowego ks. Stanisława Radziejewskiego (1839–1923)⁴² został tam zaangażowany na drugiego redaktora czasopisma „Katolik”. Ksiądz Stanisław Radziejewski (pojawia się też czasem forma nazwiska Radziejowski) odstąpił pismo „Katolik” Adamowi Napieralskiemu, który stworzył z niego przedsiębiorstwo wydawnicze, otrzymując nawet przydomek „króla prasy śląskiej”. W roku 1898 wydawnictwo przekształcono w spółkę pt. Wydawnictwo „Katolika” spółka z ograniczoną porębką. Napieralski związany był z Górnośląskim Towarzystwem Literackim założonym

³⁷ *Polskie czasopisma religijno-społeczne w XIX wieku...*, s. 29.

³⁸ Więcej: W. Jastrzębski, *Leon Janta Pończyński (1861–1967). Minister i senator z Borów Tucholskich*, Toruń 2001.

³⁹ M. Czapliński, *Adam Napieralski 1861–1928. Biografia polityczna*, Wrocław 1974; R. Waksmund, „Anioł Stróż” – dwudziestowieczny periodyk dla dzieci, [w:] *Anioł w literaturze i w kulturze*, red. J. Ługowska, J. Skawiński, Wrocław 2004, s. 277–285.

⁴⁰ „Katolik. Pismo religijno-obrazkowe dla oświaty ludu” (1868/69–1931). Ukazywał się trzy razy w miesiącu, od roku 1870 był to tygodnik, od roku 1881 ukazywał się dwa razy w tygodniu, od 1892 r. (nr 81) wychodził trzy razy w tygodniu. Jego wydawcą i redaktorem był Józef Chociszewski. „Katolik” wychodził pierwotnie w Chełmnie, od roku 1869 w Królewskiej Hucie, w latach 1878–1881 w miejscowości Mikołów; w latach 1881–1885 ponownie w Królewskiej Hucie, natomiast w Bytomiu-Rozbarku ukazywał się od 1885 do 1931 r. Czasopismo „Katolik” od 1885 do 1931 r. nosiło podtytuł „Pismo poświęcone ludowi ku cnocie, nauce, zubożeniu”. W roku 1869 Chociszewski sprzedał pismo Karolowi Miarce, a ten w 1882 r. sprzedał je ks. Stanisławowi Radziejewskiemu. Zob. *Polskie czasopisma religijno-społeczne w XIX wieku...*, s. 274–277; J. Glensk, *Diariusz prasy polskiej na Śląsku*, t. 1, *Do 1945 roku*, Opole 1993, s. 36.

⁴¹ *Polskie czasopisma religijno-społeczne w XIX wieku...*, s. 156–157; J. Kwiatkowski, *Z siedzi-by Karola Miarki*, Katowice 1938, s. 14.

⁴² Więcej zob.: M. Pater, *Radziejewski Stanisław*, [w:] *Słownik biograficzny katolickiego duchowieństwa śląskiego XIX i XX wieku*, red. M. Pater, Katowice 1996, s. 341–343.

przy redakcji „Katolika”, pełniąc w nim w roku 1892 funkcję sekretarza, a w 1914 r. piastując stanowisko wiceprezesa. W roku 1906 przejął po Janie Kowalczyku wydawnictwo i druk „Górnoślązaka” w Katowicach. Adam Napieralski, związany z katolicką partią Centrum, prowadził walkę polityczną z Wojciechem Korfantym i prasą socjalistyczną. Jako działacz polityczny był posłem do sejmu pruskiego. Prowadząc działalność społeczną zasłynął jako założyciel Związku Wzajemnej Pomocy (1889), odpowiednika związku zawodowego. Miał on zresztać górników i hutników celem utworzenia wspólnej kasy, wspomaganie przez radę, szerzenia oświaty i miłości braterskiej, organizowania wspólnych narad i zgromadzeń. Organizacja miała, jak wspomniano, charakter związku zawodowego, a stawianym przed nią celem było przede wszystkim pozyskanie wpływów w środowiskach robotniczych⁴³. Napieralski rozwijał wśród ludności śląskiej poczucie przynależności do narodu polskiego, a później brał aktywny udział w akcji przyłączania Śląska do Polski. W opracowaniach go dotyczących podkreślano charakterystyczną jego cechę – zmysł praktyczny i organizacyjny⁴⁴.

Zaangażowany w działalność polityczną na Śląsku był redaktor ks. Antoni Sarnes (1842–1890). Wydawał on i redagował w Katowicach pismo „Monika. Tygodnik poświęcony chrześcijańskiemu wychowaniu dzieci” (1886–1888)⁴⁵. W latach 1886–1888 ks. Sarnes zdecydował się na wydawanie pisma przeznaczonego dla rodziców, z intencją pouczenia, jak należy wychowywać dzieci. Wydawnictwo swoje zapoczątkował kierując się zamiarem odciążenia polskich czytelników od korzystania z czasopisma niemieckiego, noszącego taki sam tytuł. Tygodnik ks. Sarnesa, mimo że był pismem pożytecznym, rozprzestrzenił się słabo, głównie na skutek nieprzychylniej periodykowi postawy zgermanizowanego śląskiego kleru, który skutecznie utrudniał kolportaż⁴⁶. Pismo to miało dodatek – miesięcznik „Anioł Stróż. Pisemko poświęcone dzieciom chrześcijańskim”⁴⁷. Sarnesowi nie udało się jednak zwerbować dostatecznej liczby prenumeratorów i musiał w końcu swoje wydawnictwo zawiesić⁴⁸. Było to pierwsze czasopismo dla dzieci na Śląsku. Działalności wydawniczej ks. Antoniego Sarnesa patronował biskup wrocławski Robert Herzog⁴⁹. Niewątpliwą zasługą prasy polskiej na Śląsku stało się przybliżanie tutejszym Polakom „celniejszych, a przystępnych” dzieł literatury narodowej i „podnoszenie ich tą drogą do poziomu ogólnokrajowego”.

W zaborze pruskim godna podkreślenia była działalność wydawnicza pomorskiego działacza społeczno-oświatowego i kulturalnego ks. Henryka Antoniego

⁴³ T. Stożek, *Wprowadzenie do dziejów piśmiennictwa śląskiego XIX i XX wieku. Na ziemiach Śląska pruskiego*, [w:] Z. Hierowski (red.), *Pisarze śląscy XIX i XX wieku*, Wrocław 1963, s. 62.

⁴⁴ Z. Sokół, *Czasopisma dla kobiet na Śląsku w latach 1876–1939*, „Rocznik Prasoznawczy” 2013, t. 7, s. 30; A. Paczkowski, *Prasa polska w latach 1918–1939. Historia prasy polskiej*, red. J. Łojek, Warszawa 1980, s. 50–59, 371–372.

⁴⁵ J. Glensk, *Diariusz prasy polskiej na Śląsku...*, s. 31.

⁴⁶ M. Pater, *Sarnes Antoni*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 35, Warszawa–Kraków 1934, s. 213–214.

⁴⁷ Tamże.

⁴⁸ T. Stożek, *Wprowadzenie do dziejów piśmiennictwa...*, s. 55.

⁴⁹ Z. Sokół, *Czasopisma dla kobiet na Śląsku w latach 1876–1939...*, s. 24–25.

Szuman (1882–1939)⁵⁰. Propagował on abstynencję jako jedną z podstaw polskiego ruchu narodowego. Inicjował powoływanie w parafiach dziecięcych bractw abstynenckich oraz oddziałów Towarzystwa Zupelnej Wstrzemięźliwości od Napojów Alkoholowych „Wyzwolenie” skupiających dorosłych katolików. Problem abstynencji poruszał m.in. na łamach pisma „Nasz Przewodnik. Miesięcznik obrazkowy dla dzieci. Pisemko dziecięcych bractw abstynenckich”, którego w latach 1913–1919 był wydawcą i redaktorem⁵¹. Był to ilustrowany miesięcznik adresowany do dzieci szkolnych, zgrupowanych w kółkach abstynenckich określanych na Pomorzu, w Wielkopolsce i Królestwie Polskim Bractwami Dzieciątka Jezus. W Galicji zwano je Związkami Anioła Stróża⁵². Warto odnotować, że czasopismo było prenumerowane i czytane także przez opiekunów wyżej wymienionych dziecięcych bractw wstrzemięźliwości oraz zaangażowanych wychowawczo rodziców i nauczycieli. Dokładnie działalność redakcyjną i wydawniczą ks. Henryka Antoniego Szumana na rzecz najmłodszych odbiorców na przykładzie „Naszego Przewodnika” omówili Izabela Krasińska⁵³ i Wiesław Theiss⁵⁴. Skupiając uwagę na tym wydawcy i redaktorze trzeba zaznaczyć, że działał on w wielu polskich organizacjach charytatywnych i oświatowych. Tu mamy na myśli zwłaszcza Towarzystwo Naukowe w Toruniu, Towarzystwo Czytelni Ludowych na powiat chełmiński, Pomorskie Towarzystwo Opieki nad Dziećmi z siedzibą w Toruniu. W roku 1911 ks. Szuman uczestniczył czynnie w XIII Międzynarodowym Kongresie Przeciwalkoholowym w Scheveningen⁵⁵. Działalność tę kontynuował w okresie międzywojnia, biorąc udział w roku 1934 w Polskim Kongresie Przeciwalkoholowym w Krakowie. Autorem większości tekstów publikowanych na łamach miesięcznika był sam ks. Szuman, w późniejszym zaś okresie (od 1920 r.) ks. Józef Janiszewski (1880–1940), publicysta, poeta i pisarz, działacz społeczno-oświatowy⁵⁶. Publikowano w nim także teksty innych twórców, m.in. Adama Mickiewicza, Marii Konopnickiej, Władysława Bełzy, Stanisława Jachowicza, Heleny Bocheńskiej czy Wandy Szuman. Znalazły się tam również prze-

⁵⁰ M. M. Tytko, *Szuman Henryk Antoni*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 49, Warszawa–Kraków 2013, s. 297–299.

⁵¹ *Polskie czasopisma religijno-społeczne w XIX wieku...*, s. 406.

⁵² Na temat Bractw Dzieciątka Jezus i Związków Anioła Stróża szerzej – I. Krasińska, „*Łatwiej zapobiec chorobie, niż ją wyleczyć*”. *Bractwa Dzieciątka Jezus i Związki Anioła Stróża – dziecięce kółka abstynenckie na ziemiach polskich w latach 1912–1914*, [w:] *Virginibus puerisque*, t. 2, *Z zagadnień wychowania i opieki nad dzieckiem w XVIII–XX wieku*, red. E. Kula, M. Pękowska, Kielce 2012, s. 145–151.

⁵³ I. Krasińska, *Działalność redakcyjno-wydawnicza ks. Henryka Antoniego Szumana na rzecz najmłodszych odbiorców. Na przykładzie „Naszego Przewodnika” (1913–1919)*, [w:] *Działalność instytucji wydawniczych na rzecz oświaty i edukacji w XIX i początkach XX wieku*, red. I. Michalska i G. Michalski, Łódź 2014, s. 299–318; W. Theiss, *Ks. Henryk Szuman – redaktor „Naszego Przewodnika” (1913–1919)*, [w:] *Myślenie i działanie pedagoga. Opracowanie dedykowane prof. zw. dr. hab. Zdzisławowi Kosyrzowi z okazji 50-lecia pracy naukowej*, red. M. Konopczyński, J. Kunikowski, S. Tomiuk, Warszawa 2009, s. 73–86.

⁵⁴ W. Theiss, *Ks. Henryk Szuman – redaktor „Naszego Przewodnika” (1913–1919)...*, s. 73–86.

⁵⁵ K. Ossowski, *Wierny Chrystusowi i ojczyźnie. Sługa Boży ksiądz Antoni Henryk Szuman*, Pelplin 2012, s. 26.

⁵⁶ M. Banaszak, *Janiszewski Józef*, [w:] *Słownik polskich teologów katolickich 1918–1981*, t. 5, a–j, red. L. Grzebień, Warszawa 1983, s. 575–576.

druki z prasy i książek. Treści zamieszczane na łamach „Naszego Przewodnika” miały charakter popularnonaukowy i popularyzatorski⁵⁷.

W Poznaniu pismem skierowanym do młodego odbiorcy był „Opiekun Dziełek. Pismo poświęcone nauczaniu dzieci”, tygodniowy dodatek bezpłatny do „Przewodnika Katolickiego”. Redaktorem „Opiekuna Dziełek” był Adam Marszałek. Pismo wychodziło w Poznaniu w latach 1897–1939. Natomiast tygodnik „Przewodnik Katolicki. Pismo dla rodzin, bractw i stowarzyszeń katolickich”, do którego dodatkiem był „Opiekun Dziełek”, założone zostało z inicjatywy ks. abpa Floriana Okszy Stablewskiego (1841–1906)⁵⁸ w okresie wzmożonego ucisku germanizacyjnego⁵⁹. Wychodziło nakładem Kancelarii Arcybiskupiej w Poznaniu w latach 1895–1939, a jego redaktorem naczelnym był ks. Wawrzyniec Kotecki (1841–1918).

W Wielkopolsce w roku 1910 powstało czasopismo „Przyjaciel Młodzieży. Pismo poświęcone młodzieży polskiej” (1910–1939). Na początku dwutygodnik ten wydawano w Ostrowie, a od roku 1913 (nr 7) wychodził w Poznaniu⁶⁰. Redaktorem czasopisma był Stefan Rowiński. Zostało ono jednak założone przez ks. Antoniego Ludwiczaka (1878–1942), działacza społeczno-oświatowego i politycznego, publicystę, redaktora oraz bibliotekarza⁶¹, wspólnie z ks. Stanisławem Grzędą. Początkowo wydawał je własnym sumptem ks. Ludwiczak. W roku 1912 pismo przeniesiono do Poznania, gdzie „Przyjaciel Młodzieży” stał się miesięcznikiem redagowanym przez ks. Waleriana Adamskiego i organem Stowarzyszenia Młodzieży Katolickiej zatrudnionej w przemyśle, kupiectwie i rolnictwie, od roku 1917 organem Związku Towarzystw Młodzieży, a od roku 1934 Katolickiego Związku Młodzieży Męskiej⁶².

Spośród ukazujących się na ziemiach polskich pod zaborami czasopism religijnych noszących tytuł „Anioł Stróż”, adresowanych do najmłodszych czytelników, najpopularniejszy był warszawski tygodnik „Anioł Stróż. Katolicki tygodnik dla dziatwy i młodzieży”, ukazujący się w latach 1911–1919⁶³. Był to tygodnik, według informacji na winiecie tytułowej, ukazujący się w każdą niedzielę⁶⁴. W roku 1913 zmodyfikowano podtytuł zastępując zwrot „dla dziatwy i młodzieży” zwrotem „dla dzieci”. „Anioł Stróż” miał stałe działy tematyczne. Niektóre z nich zyskały własną nazwę i stałe miejsce. Do tego rodzaju rubryk należy zaliczyć: *Przyjacielski kącik*, *Łamigłówkę* czy *Zagadkę*. Były też działy prowadzone czasowo:

⁵⁷ I. Krasieńska, *Działalność redakcyjno-wydawnicza ks. Henryka Antoniego Szumana...*, s. 301, 303, 307–308, 310.

⁵⁸ Zob. P. Nitecki, *Biskupi Kościoła w Polsce w latach 965–1999. Słownik biograficzny*, Warszawa 2000, s. 414.

⁵⁹ *Polskie czasopisma religijno-społeczne w XIX wieku...*, s. 589.

⁶⁰ Tamże, s. 601.

⁶¹ T. Oracki, *Ludwiczak Antoni*, [w:] *Słownik pracowników książki polskiej*, red. I. Treichel, Warszawa–Łódź 1972, s. 529.

⁶² H. Szatkowski, *160 lat czasopiśmiennictwa katolickiego w Wielkopolsce (1836–1996)*, [w:] *Ecclesia Posnaniensis. Opuscula Mariano Banaszak septuagenario dedicata*, red. F. Lenort, K. Lutyński, Poznań 1998, s. 203–209; tenże, „Przewodnik Katolicki” na tle czasopism wielkopolskich w latach 1895–1914, „Życie i Myśl” 1986, nr 1/2, s. 152–153.

⁶³ *Polskie czasopisma religijno-społeczne w XIX wieku...*, s. 29.

⁶⁴ J. Styk, *Ks. Ignacy Kłopotowski (1866–1931) – publicysta i wydawca katolicki*, „Chrześcijanin w Świecie” 1983, nr 2, s. 80.

Wiadomości z bliska i z daleka, Rozmowy z dziaduniem w sprawach wiary naszej świętej, Nowe książki (lata 1913–1914). Redaktor i wydawca pisma – konserwatywny działacz katolicki, prawnik z wykształcenia, hrabia Juliusz Ostrowski (1854–1917) nie ograniczał się do problematyki religijnej i moralnej. Informował o zagadnieniach historycznych i współczesnych. W piśmie brakowało natomiast problematyki politycznej i społeczno-gospodarczej⁶⁵. Ostrowski wydawał „Anioła Stróża” prawdopodobnie do czasu zajęcia Warszawy przez Niemców, potem nastąpiła przerwa w jego edycji trwająca do roku 1916⁶⁶. Mając na uwadze działalność J. Ostrowskiego trzeba podkreślić, że w roku 1905 był on jednym z inicjatorów powołania Związku Katolickiego, mającego grupować katolików świeckich, w praktyce podporządkowanego episkopatowi. Celem Związku było jak najszersze dotarcie do mas ludowych. Za zasługi dla Kościoła został mianowany szambelanem papieskim⁶⁷. Wydawca i redaktor pisma kładł nacisk na zakładanie czytelni, bibliotek, sklepów, kas pożyczkowych, kółek rolniczych. Finansował wydawanie różnych dzieł i broszur katolickich⁶⁸. Nieoceniona w swojej pracy była także pisarka Wanda Grochowska (1862–1939) sprawująca kierownictwo literackie „Anioła Stróża”. Po ukończeniu pensji w Warszawie współpracowała z różnymi czasopismami oraz ze zgromadzeniem pallotynów. W roku 1905 za sprawą ks. Ignacego Kłopotowskiego na stałe związała się z czasopismem „Posiew”⁶⁹, na łamach którego znajdujemy wiele jej powieści, drukowanych odcinkowo i równocześnie wydawanych w formie książkowej. Nie zabrakło tam też jej wierszy noszących charakter okolicznościowy bądź dewocyjny. Artykuły pisała pod różnymi pseudonimami, najczęściej „Wieśniaczka znad Wisły”, lub oznaczała je kryptonimem WG. W swojej twórczości, cieszącej się dużą poczytnością, popularyzowała wartości religijne i moralne, wydarzenia i postacie historyczne.

Inicjatywa powołania pisma „Anioł Stróż” w roku 1911 oraz jego inspirowanie to zasługa wydawcy i zaangażowanego działacza społecznego ks. Ignacego Kłopotowskiego (1866–1931), człowieka, który zabiegał o rozwój kultury dobrego słowa w czasach zaborów. Działalność redakcyjną rozpoczął w Lublinie w roku 1905, a trzy lata później przeniósł się do Warszawy, gdzie kontynuował ją na szerszą skalę. Był czuły na krzywdę ludzką, trapiło go, że najniższe warstwy społeczne były dotknięte analfabetyzmem, brakiem oświaty i biedą. Zatem kiedy tylko pojawiła się możliwość wydawania polskich pism katolickich, ks. Kłopotowski poświęcił się całkowicie apostołstwu poprzez prasę katolicką⁷⁰. Zabiegał o organizację schronisk dla

⁶⁵ J. Styk, *Książdz Ignacy Kłopotowski 1866–1931*, Warszawa 1987, s. 181–183.

⁶⁶ Tamże, s. 179–180.

⁶⁷ R. Kotewicz, *Stosunek polskiej arystokracji do sprawy niepodległości na przykładzie rodziny Ostrowskich*, [w:] *Ziemiaństwo a ruchy niepodległościowe w Polsce XIX–XX wieku*, red. W. Caban, M. B. Markowski, Kielce 1994, s. 157.

⁶⁸ W. Dworzaczek, *Ostrowski Juliusz*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 24, Wrocław [i in.] 1979, s. 560–562; R. Kotewicz, *Ród Ostrowskich w dziejach Tomaszowa i Rzeczypospolitej*, Tomaszów Mazowiecki 1991, s. 17.

⁶⁹ J. Styk, *Książdz Ignacy Kłopotowski...*, s. 111.

⁷⁰ J. Warzeszak, *Wartości religijno-patriotyczne w piśmiennictwie sługi Bożego ks. Ignacego Kłopotowskiego (1866–1931)*, „Warszawskie Studia Teologiczne” 2004, t. 17, s. 253–254; J. Styk, *Ks. Ignacy Kłopotowski (1866–1931) – publicysta i wydawca katolicki...*, s. 76.

sierot, kalek, starców, kwestował na cele charytatywne⁷¹. W Lublinie założył szereg instytucji charytatywno-opiekuńczych (Przytułek świętego Antoniego, dom schronienia dla starców, sierocińce) oraz gospodarczych, jak działający na zasadach statusu spółdzielni Lubelski Dom Zarobkowy. Działalność charytatywną rozwinął też w Warszawie⁷². Był zasłużonym i aktywnym działaczem społeczno-charytatywnym w obu wspomnianych miastach⁷³. Największą rolę odegrał jednak jako publicysta i wydawca. W roku 1905 założył w Lublinie prywatny koncern wydawniczy, w skład którego weszły trzy pisma: dziennik „Polak-Katolik”, tygodnik dla ludu „Posiew” oraz miesięcznik „Dobra Służąca”. Poprzez swoje pisma i tanie broszury, publikowane w wysokich nakładach, docierał do szerokich kręgów społeczeństwa. Założone przez niego pismo „Anioł Stróż” początkowo było tygodnikiem, który zawierał liczne publikacje dotyczące historii Polski, wielkich bohaterów, królów. Można tam było znaleźć wiele tekstów literackich i poezji, a także zagadki i rebusy. Całe czasopismo było bardzo proste, posługiwało się językiem przystępnym i lekkim. Opowiadania odnosiły się często do prostych, codziennych sytuacji, dzięki czemu czytelnicy mogli się łatwo utożsamiać z ich bohaterami. Ksiądz Ignacy Kłopotowski nie bał się pisać o moralności i robił to w bardzo bezpośredni sposób, dążąc do jasności przekazu. Od roku 1917 pismo wydawał i redagował sam ks. Kłopotowski. Poprzez działalność prasową i wydawniczą pragnął dotrzeć do najszerzych warstw społeczeństwa polskiego. W swym programie wydawniczym stał na gruncie katolicyzmu i polskości⁷⁴. Po jego śmierci działalność tę przejęło założone przez niego w 1920 r. Zgromadzenie Sióstr Loretanek.

Na ziemiach zaboru austriackiego ważnym działaczem oświatowo-społecznym był ks. Adam Wesoliński (1867–1914). Był on redaktorem odpowiedzialnym pisma „Anioł Stróż. Przyjaciół i nauczyciel dzieci” – dodatku do „Gazety Niedzielnej”. Czasopismo ukazywało się we Lwowie w latach 1903–1914. Od początku ukazywania się, czyli od roku 1903, aż do roku 1911 był to miesięcznik. Natomiast w latach 1912–1914 pismo ukazywało się co dwa tygodnie. Wydawca czasopisma był nieznany. Redaktor Wesoliński zasłynął jako założyciel kółek rolniczych, straży ogniowych, czytelni ludowych oraz kas Reifeisena. Szybko zyskał opinię doskonałego mówcy i „złotoustego kaznodziei”. Już w roku 1899 podjął działalność w szeregach Towarzystwa Kółek Rolniczych. Rok później wszedł w skład Zarządu Głównego tej organizacji. W roku 1903 został skierowany przez abpa Józefa Bilczewskiego do Lwowa, zajął się tam organizacją ruchu edytorskiego czasopism katolickich. Wydawał „Gazetę Niedzielną” adresowaną do chłopów, na której łamach podejmowano zagadnienia nauki wiary. Trzeba zaznaczyć, że do „Gazety Niedzielnej” dołączano dodatki: „Nauka Wiary”, „Niewiasta Polska” i wspomniany już „Anioł Stróż”. Ksiądz Wesoliński osobiście pisał większość artykułów, wydawał je jednak anonimowo. Ponadto

⁷¹ Cz. Lechicki, *Kłopotowski Ignacy*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 13, Wrocław–Warszawa–Kraków 1967–1968, s. 68–69.

⁷² J. Styk, *Ks. Ignacy Kłopotowski (1866–1931) – publicysta i wydawca katolicki...*, s. 67.

⁷³ Tenże, *Ksiądz Ignacy Kłopotowski...*, s. 35.

⁷⁴ Tamże, s. 6.

publikował korespondencję, przegląd prasy oraz praktyczne porady gospodarskie. Utworzył we Lwowie Biuro Porady Prawnej dla robotników chrześcijańskich. W roku 1904 został wybrany wiceprezesem i sekretarzem Związku Katolicko-Społecznego. Redagował i wydawał organ prasowy organizacji „Związek Katolicko-Społeczny”. Na jego łamach zamieszczał literaturę pomocniczą dla działaczy społecznych, sprawozdania z przeprowadzonych akcji oraz prace teoretyczne poświęcone akcji społecznej. W roku 1906 został wybrany posłem na Sejm Krajowy z okręgu wyborczego gminy wiejskiej Jasła.

W materiałach do katalogu *Polskich czasopism religijno-społecznych w XIX wieku* redaktorzy odnotowali także „Kwartalnik Młodzieży Małego Seminarium Arcybiskupiego”, ukazujący się we Lwowie w roku 1914⁷⁵. Pismo było redagowane przez uczniów i wychowanków seminarium.

Laikat Katolicki

W przypadku czasopism religijnych dla dzieci i młodzieży dużą rolę w ich wydawaniu odegrali katolicy świeccy.

We Lwowie wychodził w roku 1894 „Anioł Stróż. Czasopismo dla dzieci i młodzieży polskiej”. Pismo ukazywało się trzy razy w miesiącu jako dodatek do „Przedświtu. Dwutygodnika dla kobiet”⁷⁶. Wydawała je literatka, redaktor, pedagog i nauczycielka w szkole benedyktynek Janina Sedlaczkówna (1868–1899)⁷⁷. Swoje utwory publikowała w roku 1888 w pismach lwowskich: „Gońcu” i „Iskrze”. Zadebiutowała pozycją książkową *O życiu i czynach Tadeusza Kościuszki* (Złoczów 1888). Prace ogłaszała najczęściej w prasie galicyjskiej, potem również gdańskiej, poznańskiej i warszawskiej. W roku 1891 nawiązała współpracę z „Gazetą Gdańską”, która od tegoż roku ukazywała się w tym mieście pod kierownictwem Bernarda Miłskiego⁷⁸. Literatka Janina Sedlaczkówna ściśle współpracowała też z czasopismem „Bluszcz”.

⁷⁵ *Polskie czasopisma religijno-społeczne w XIX wieku...*, s. 336.

⁷⁶ J. Franke, *Polska prasa kobieca w latach 1820–1918. W kręgu ofiary i poświęcenia*, Warszawa 1999, s. 222–225.

⁷⁷ C. Gajkowska, *Sedlaczkówna Janina*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 36, Warszawa–Kraków 1995–1996, s. 144; K. Dormus, *Problematyka wychowawczo-oświatowa w prasie kobiecej zaboru austriackiego w latach 1826–1918*, Warszawa 2006, s. 65–67.

⁷⁸ E. Czerniakowska, *Sedlaczkówna Janina*, [w:] *Słownik biograficzny Pomorza Nadwiślańskiego*, red. S. Gierszewski, t. 4, red. Z. Nowak, Gdańsk 1997, s. 189–190; A. Mańkowski, *Bibliografia polskich druków gdańskich*, [w:] *Krzysztof Celestyn Mrongowiusz. Księga pamiątkowa*, Gdańsk 1933, s. 360–361, 363; A. Romanow, *Bibliografia prasy polskiej wydawanej w Gdańsku w latach 1891–1920*, „Rocznik Gdański” 1990, t. 50, z. 2, s. 110–111; E. Czerniakowska, *Janina Sedlaczkówna i „Gazeta Gdańska” Bernarda Miłskiego*, „d’ Oriana” 1996, nr 3, s. 36–44; W. Frąckowiak, *Pedagogiczne tendencje pomorskiej i kujawskiej prasy polskiej dla dzieci i młodzieży w latach 1891–1920*, Bydgoszcz 1981.

W zaborze austriackim czasopismo adresowane dla najmłodszych czytelników wydawała Adela Dziewicka (1858–1927), działaczka społeczna i nauczycielka. Było to wychodzące w Krakowie, w drukarni Władysława Ludwika Anczyca i Spółki, w latach 1900–1902 pismo „Anioł Stróż. Przyjaciel i nauczyciel dzieci”, stanowiące miesięczny dodatek do periodyku „Niewiasta Polska. Pisemko dla mieszczanek i gospodyń wiejskich”⁷⁹. Jego redaktorką była natomiast Katarzyna Płatek. Organizatorki czasopisma dla dzieci wychodziły z założenia, że w związku z funkcjonowaniem periodyków adresowanych do rodziców należało podjąć decyzję o wydawaniu też gazetki dla najmłodszych odbiorców. Na jej łamach propagowano zasady poprawnego postępowania, kształtowania charakteru, prawidłowych relacji między domownikami, odpowiedniego spędzania wolnego czasu⁸⁰. „Niewiasta Polska” wychodziła z kolei w latach 1899–1905 w Krakowie, a kolportowana była w Austrii i w Niemczech. W wydawanie i redagowanie pisma zaangażowane były wspomniane wyżej kobiety. Na jego łamach rodzice, a szczególnie kobieta, Polka – matka, wychowawczynie i gospodyni – mogły znaleźć trafne uwagi dotyczące mądrego wychowania dzieci⁸¹.

Na uznanie zasługuje też wychodzące w Krośnie, począwszy od roku 1912, pismo „Gwiazdka. Pisemko dla Działwy Polskiej”⁸², dodatek do czasopisma „Niewiasta Katolicka. Dwutygodnik” (1911–1922), wydawanego i redagowanego przez Amelię Starowieyską, przy redakcji wspieraną przez Anielę Korczak, przy dofinansowaniu Zofii Popiel, inicjatorki tytułu i jego wydawcy w latach 1901–1906 w Krakowie⁸³. „Ciałem sprawczym” była tu Sekcja wydawnicza Sodalicji Marjańskiej. „Gwiazdkę” redagowała katolicka działaczka społeczna Róża Łubieńska (1881–1954), była ona też pomocna w redagowaniu „Niewiasty Katolickiej”. Od roku 1892 przebywała w Bratkówce pod Krosnem. W roku 1915 przeniosła się na stałe do Krakowa⁸⁴. Była sekretarką Sodalicji Pań Wiejskich, a w niepodległej Polsce założyła Kongregację Pań Dzieci Marii, zobowiązującą swoich członków do pracy społecznej. Organizowała opiekę nad opuszczonymi niemowlętami, samotnymi matkami, więźniami i ich rodzinami. Działalność wydawniczą „Gwiazdki” oraz prace redakcyjne prowadziła również znana z zapobiegliwości i praktycyzmu działaczka katolicka i dziennikarka, wspomniana już powyżej, Amelia Starowieyska (1869–1943)⁸⁵. Zaangażowana w działalność

⁷⁹ *Polskie czasopisma religijno-społeczne w XIX wieku...*, s. 29; M. Jakubek, *Prasa krakowska...*, s. 3.

⁸⁰ *Przedsięwzięcia dobrego dziecka*, „Anioł Stróż. Przyjaciel i Nauczyciel Dzieci” 1900, nr 1, s. 2–3; *Pogadanka*, „Anioł Stróż. Przyjaciel i Nauczyciel Dzieci” 1900, nr 1, s. 3–4; *Dlaczego gwiazdy świecą? (Odpowiedź Zygmuśowi Strzępcze, uczniowi III klasy w Przeclawiu)*, „Anioł Stróż. Przyjaciel i Nauczyciel Dzieci” 1900, nr 4, s. 14–15.

⁸¹ *O wychowaniu dzieci. Obrona świętej wstydlivosti i niewinności u dzieci*, „Niewiasta Polska” 1900, nr 5, s. 70–73.

⁸² *Polskie czasopisma religijno-społeczne w XIX wieku...*, s. 238.

⁸³ Tamże, s. 416.

⁸⁴ M. Świątecka, *Łubieńska Róża*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 18, Wrocław–Warszawa–Kraków 1973, s. 470–471.

⁸⁵ B. Mamoń, *Cieszyć się życiem. Zofia Starowieyska-Morstinowa szkic do portretu*, Kraków 2003, s. 12.

Sodalicji Mariańskiej Pań Wiejskich Ziemi Sanockiej, zakładała biblioteki wiejskie i urządziła kursy gospodarstwa domowego⁸⁶. Córka Amelii Starowieyskiej – Zofia pisała o matce, że była to kobieta skrupulatna w prowadzeniu rachunków, w planowaniu wydatków. Stworzyła dom, w którym się nie przelewało, ale który był przyjazny każdemu, kto się w nim znalazł, gdzie wszyscy się wzajemnie wychowywali⁸⁷. Amelia Starowieyska patronowała rozwojowi czytelnictwa wśród okolicznych ziemian, puszczać w obieg lekturę religijną i moralizatorską, zakładała popularne pisma kobiece. Brała czynny udział w akcjach społecznych, w które angażowała się całym sercem. Z nieskrywaną pogardą patrzyła na kobiety, które rezygnowały ze swoich życiowych aspiracji. Była przy tym osobą głęboko religijną⁸⁸. Treści artykułów wydawanego i redagowanego przez nią pisma „Niewiasta Katolicka” nawiązywały do tematyki religijnej, społecznej, historycznej, np. rocznic narodowych⁸⁹, przynosiły rady gospodarcze⁹⁰, postulowały dbałość o zdrowie⁹¹, dotyczyły narodowego stroju⁹², spraw wychowawczych⁹³, stosunku do pracy⁹⁴ czy relacji małżeńskich⁹⁵. Natomiast w wydawanej i redagowanej przez nią „Gwiazdce” młody czytelnik mógł rozwijać swoją wiedzę religijną⁹⁶, łamy czasopisma prezentowały też zagadki dla najmłodszych⁹⁷, pomysły na właściwe spędzanie czasu wolnego podczas wakacji⁹⁸, zasady przestrzegania higieny⁹⁹. W trosce o kształtowanie kultury czytelniczej publikowano

⁸⁶ M. Ryńca, *Starowieyska Amelia*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 42, Warszawa–Kraków 2003–2004, s. 347–348.

⁸⁷ B. Mamoń, *Cieszyć się życiem...*, s. 19.

⁸⁸ Tamże, s. 12–13.

⁸⁹ Z.P., *1863–1913 Wielka rocznica narodowa*, „Niewiasta Katolicka” 1913, nr 2, s. 1–4.

⁹⁰ Juliuszowa Albinowska, *Rady gospodarcze, autorka Domu Oszczędnego i Oszczędnej Gospodyni*, „Niewiasta Katolicka” 1913, nr 2, s. 9; *Pranie i farbowanie bielizny. Jest też rubryka ze świata*, „Niewiasta Katolicka” 1913, nr 2, s. 11; *Składanie i maglowanie bielizny, prasowanie*, „Niewiasta Katolicka” 1913, nr 4, s. 6–7; *O czym pamiętać w czasie Wielkiego Postu?*, „Niewiasta Katolicka” 1913, nr 5, s. 1–3.

⁹¹ *Apteczka*, „Niewiasta Katolicka” 1913, nr 13, s. 6–7.

⁹² H.H., *Nie ma to jak narodowy strój*, „Niewiasta Katolicka” 1913, nr 4, s. 4–6.

⁹³ Juliuszowa Albinowska, *Matko czuwaj nad dziećmi!*, „Niewiasta Katolicka” 1913, nr 13, s. 1–2; *Matko nie strasz dziecka*, „Niewiasta Katolicka” 1913, nr 14, s. 5; *Jak wychowywać?*, „Niewiasta Katolicka” 1913, nr 23, s. 2–4.

⁹⁴ S. Brykczyński, *Mądra praca się opłaca*, „Niewiasta Katolicka” 1913, nr 13, s. 4–5; *Krajowa szkoła kupiecka w Przemyślu*, „Niewiasta Katolicka” 1913, nr 18, s. 12.

⁹⁵ *Lekarstwa na kłótnie małżeńskie*, „Niewiasta Katolicka” 1913, nr 22, s. 6.

⁹⁶ Z., *„Dopuszcie dzieciętkom przyjść do mnie”*, „Gwiazdka. Pisemko dla Działwy Polskiej” 1913, nr 12, s. 1; *Jestem Chryścjaninem*, „Gwiazdka. Pisemko dla Działwy Polskiej” 1913, nr 12, s. 3–4.

⁹⁷ *Zagadka ułożona przez Zosię Grodzińską*, „Gwiazdka. Pisemko dla Działwy Polskiej” 1913, nr 12, s. 4.

⁹⁸ Z., *Co robić w czasie wakacji?*, „Gwiazdka. Pisemko dla Działwy Polskiej” 1913, nr 13, s. 1–2.

⁹⁹ *Jak utrzymywać zęby?*, „Gwiazdka. Pisemko dla Działwy Polskiej” 1913, nr 14, s. 4; *Sumienie*, „Gwiazdka. Pisemko dla Działwy Polskiej” 1913, nr 18, s. 1; M. Rezyko, *Przygoda Zajęczka*, „Gwiazdka. Pisemko dla Działwy Polskiej” 1913, nr 18, s. 2; Z., *Dzieci Głogowskie*, „Gwiazdka. Pisemko dla Działwy Polskiej” 1913, nr 18, s. 3; W. Bełza, *Łza*, „Gwiazdka. Pisemko dla Działwy Polskiej” 1913, nr 18, s. 4.

adresowane do młodego czytelnika wiersze¹⁰⁰, powiastki i bajki¹⁰¹. Na łamach pisma ogłaszano konkursy mające rozstrzygnąć, które z powiastek lub wierszyków prezentowanych w czasopiśmie najbardziej podobały się dzieciom¹⁰². „Gwiazdkę” od roku 1917 redagowała Zofia Starowiejska¹⁰³. Była ona namiętną czytelniczką książek starannie dobieranych jej przez ojca.

W zaborze pruskim redaktorką odpowiedzialną czasopisma „Dzwonek. Gazeta dla dzieci”, bezpłatnego dwutygodniowego dodatku do „Górnoślązaka”¹⁰⁴, była działaczka społeczna, polityczna i oświatowa, posłanka na Sejm Śląski, z wykształcenia nauczycielka, z zawodu literatka i pierwsza kobieta dziennikarka na Śląsku Janina Omańkowska (1859–1927)¹⁰⁵. Natomiast „Górnoślązak. Codzienne pismo ilustrowane, poświęcone sprawom ludu polskiego na Śląsku” wychodziło w latach 1902–1933, najpierw w Poznaniu, a potem w Katowicach¹⁰⁶. Przy czym „numer okazjonalny” ukazał się z datą 15 i 22 grudnia 1901 r. Właścicielem i wydawcą „Górnoślązaka” był Marcin Biederman. Od 25 marca 1902 r. (nr 72), właścicielem i wydawcą pisma został Jan Kowalczyk. Cztery lata później (1906 r.) „Górnoślązaka” przejął koncern „Katolika”. Janina Omańkowska kilkanaście lat pracowała jako nauczycielka w Poznańskim. Za tajne nauczanie dzieci szkolnych czytania i pisania po polsku skazana została na więzienie¹⁰⁷. Karę odbyła w Poznaniu (1900). Jak pisze Zofia Sokół:

Wszystkie jej wyjścia z więzienia były kwitowane triumfalnymi owacjami, organizowanymi przez redakcje polskich dzienników. W prasie pojawiły się artykuły przydające jej miano „Męczennicy sprawy polskiej”¹⁰⁸.

Dziennikarka była gotowa do każdej ofiary w służbie dla ludu i dla Ojczyzny. Działała w Towarzystwie Opieki nad Dziećmi „Warta”, organizowała akcję odczytową i biblioteki. Wniosła ogromny wkład w rozwój prasy polskiej i ruchu kobiecego na Śląsku. Należała również do trójzaborowej tajnej organizacji Koła Kobiet Korony, Rusi i Litwy. Poza redagowaniem interesującego nas pisma dla najmłodszych czytelników, w roku 1902 prowadziła samodzielnie redakcję tygodnika

¹⁰⁰ Jantek z Bugaja, *Do polskich dzieci*, „Gwiazdka. Pisemko dla Działwy Polskiej” 1913, nr 13, s. 1; M. Konopnicka, *Do polskich dzieci*, „Gwiazdka. Pisemko dla Działwy Polskiej” 1914, nr 2, s. 2–3.

¹⁰¹ A.S., *Bajka o kotku i kogutku*, „Gwiazdka. Pisemko dla Działwy Polskiej” 1913, nr 22, s. 3–4.

¹⁰² *Kochane dzieci*, „Gwiazdka. Pisemko dla Działwy Polskiej” 1914, nr 2, s. 1.

¹⁰³ B. Mamoń, *Cieszyć się życiem...*, s. 21.

¹⁰⁴ *Polskie czasopisma religijno-społeczne w XIX wieku...*, s. 157.

¹⁰⁵ Z. Bednorz, *Wokół spraw wydawniczych na Opolszczyźnie*, „Katolik” 1957, nr 4; B. Malec-Masnyk, *Janina Omańkowska (1859–1927)*, [w:] *Tobie Polsko. Szkice biograficzne działaczy ruchu niepodległościowego na Górnym Śląsku*, red. W. Lesiuk, W. Zieliński, Opole–Katowice 1981, s. 348–349; *Słownik dziennikarzy polskich 1661–1945*, red. W. Zuchniewicz, dod. do „Prasy Polskiej” 1984, s. 119; *Chorzowski słownik biograficzny*, red. J. Modrzyński, Chorzów 1997, s. 126; J. Glensk, *Diariusz prasy polskiej na Śląsku*, t. 1, *Do 1945*, Opole 1993, s. 44.

¹⁰⁶ *Polskie czasopisma religijno-społeczne...*, s. 231.

¹⁰⁷ R. Hanke, *Omańkowska Janina*, [w:] *Chorzowski słownik biograficzny...*, s. 126–127.

¹⁰⁸ Z. Sokół, *Czasopisma dla kobiet na Śląsku w latach 1876–1939*, „Rocznik Prasoznawczy” 2013, nr 7, s. 14.

„Gwiazda” (Bytom), pracowała także w „Głosie Śląskim” (Gliwice) i „Katoliku”¹⁰⁹. W roku 1906 objęła redakcję tygodnika „Rodzina. Czasopismo ilustrowane dla ludu” i razem z Józefem Ujejskim, odpowiedzialnym redaktorem tego pisma, opracowała nowy program i tematykę, a przede wszystkim zasady rozpowszechniania „Rodziny”. W Krakowie utworzono ośrodek kolportażu na Austrię i Królestwo Polskie, gdzie rozchodziło się najwięcej egzemplarzy tego czasopisma¹¹⁰. Pracowała również w redakcji czasopisma dla dzieci „Dzwonek”, dodatku do „Katolika” w Bytomiu oraz w redakcji miesięcznika „Zdrój”, organie Związku Młodzieży Katolickiej w Opolu. Była znana jako wydawca opublikowanej nakładem Księgarni Arcta w Warszawie książeczki dla dzieci o tematyce przyrodniczej *Miłe śpiewaki naszych pól i ogrodów, ich życie, obyczaje* (1903). Przed I wojną światową założyła stowarzyszenie dla dziewcząt śląskich „Sobótka”. W roku 1904 zorganizowała w Bytomiu pierwszy wiec kobiet, na którym zachęcała do występowania w obronie polskiej narodowości, nauki języka ojczystego, nadawania dzieciom polskich imion. W roku 1914 przyczyniła się do połączenia różnych kółek kobiecych w jedną prężną organizację, Związek Towarzystw Kobięcych, którego została przewodniczącą. Doprowadziła do utworzenia pierwszej prywatnej szkółki polskiej w Bytomiu. W działalności politycznej związała się z Chrześcijańską Demokracją¹¹¹. Według opinii Janusza Fałowskiego – Omańkowska była prominentną aktywistką w kobiecym środowisku katolicko-społecznym¹¹². Była pierwszą kobietą z Górnego Śląska uhonorowaną w roku 1926 Krzyżem Kawalerskim Orderu Polonia Restituta. Mimo że nie była rodowitą Ślązatką, to jednak jej życie publiczne w sposób trwały związane zostało z tym regionem. Należy zwrócić uwagę na to, że była rzeczniczką konserwatywnego świata wartości, w którym zadaniem kobiet było towarzyszenie mężczyznom w życiu w roli narzeczonych, żon, matek, córek i siostr. Ich misja miała obejmować zwłaszcza element krzewienia świadomości narodowej. Zdaniem Omańkowskiej kobieta miała być strażniczką domowego ogniska, obrończynią wartości religijnych, działaczką patriotyczną, wychowawczynią wielu pokoleń katolików. Działaczka należała do animatorów stowarzyszeń propagujących ruch samokształceniowy. Współredagowała podręczniki i skrypty szkolne. Opracowała *Śpiewniczek dla dźiatwy polskiej* wydany w Poznaniu w roku 1902. Wspierała strajk szkolny w roku 1901. W latach 1897–1903 współpracowała z poznańskim „Gońcem Wielkopolskim”. Podejmowała w nim także tematykę społeczną, apelując o wzmoczenie akcji charytatywnej. Zasadnicze zajęcia Omańkowskiej koncentrowały się wokół codziennych zagadnień społecznych, religijnych, kobiecych, ujmowanych w kontekście narodowym. Prowadziła intensywną działalność odczytową, pogadankową i wiecową¹¹³. Dzięki niej ruch kobiecy i rozwój prasy dla kobiet na Śląsku przybrały nowy kierunek.

¹⁰⁹ J. Fałowski, *Kobiety w Sejmie Śląskim – sylwetka poselska Janiny Omańkowskiej (1859–1927)*, [w:] *Kobiety wobec polityki – kobiety w polityce. Historia, realia, perspektywy*, red. A. Frątczak, Kraków 2009, s. 135.

¹¹⁰ Z. Sokół, *Czasopisma dla kobiet na Śląsku...*, s. 27.

¹¹¹ R. Hanke, *Omańkowska Janina...*, s. 126–127.

¹¹² J. Fałowski, *Kobiety w Sejmie Śląskim...*, s. 133.

¹¹³ Tamże, s. 136–137.

Wobec zagrożenia młodego pokolenia Polaków na ziemiach polskich pod zaborami wynarodowieniem powstał ruch w obronie polskiej tożsamości narodowej, języka i mowy polskiej, religii katolickiej, kultury i obyczajów. W obliczu niewoli zasadniczą wagę miało w wieku XIX upowszechnianie znajomości dziejów i obyczajów ojczystych, wiedzy religijnej, służące zintegrowaniu społeczeństwa polskiego. Człowiek kształtuje się w określonym środowisku. Poprzez środowisko rozumie się tu dom rodzinny oraz panujące w nim warunki i atmosferę obyczajową, nauczanie w szkole, miejscowość zamieszkania, warunki geograficzne, gospodarcze, kulturalne i religijne¹¹⁴. Naukę w dobie zaborów przeniesiono w znacznej mierze do domów rodzinnych, gdzie matki – mające największy wpływ na wychowanie dzieci, realizowały domowe wychowanie w duchu patriotyczno-narodowym. W latach niewoli, obok domu rodzinnego, to Kościół katolicki stawał także w obronie polskości¹¹⁵. Ważną rolę odegrały czasopisma, które przejęły funkcję podręczników. Wiodące czasopisma lokalne, jak i pisma adresowane do kobiet, miały swoje dodatki, których odbiorcą miało być młode pokolenie Polaków. Należały do nich liczne periodyki popularne poświęcone formowaniu osobowości chrześcijańskiej. Zalicza się do nich czasopisma religijne przeznaczone dla dzieci i młodzieży¹¹⁶.

Z przedstawionego materiału wynika, że najwięcej, bo sześć, takich czasopism ukazywało się w latach 1864–1914 na ziemiach polskich zaboru pruskiego, cztery spośród nich to wspomniane powyżej dodatki do „Gazety Gdańskiej”, „Katolika”, „Moniki” i „Przewodnika Katolickiego”. Natomiast dwa – „Nasz Przewodnik” i „Przyjaciel Młodzieży” ukazywały się samodzielnie. Władze pruskie prowadziły politykę prześladowania wydawców i redaktorów czasopism polskich, nakładały na nich kary pieniężne i wydawały wyroki pozbawienia wolności. W związku z tym czasopisma zawieszano na stałe lub na okres przejściowy, co było jednoznaczne z ich likwidacją, mimo to ciągle się jednak odradzały¹¹⁷. Dwa periodyki bezpośrednio kierowane do najmłodszych odbiorców ukazywały się w zaborze austriackim. Były to pisemka o podobnym tytule „Anioł Stróż”, wychodzące jako dodatki do „Gazety Niedzielnej” oraz „Niewiasty Polskiej”. Z podobnie brzmiącym tytułem wychodziło również, ale samodzielnie, jedno takie czasopismo w zaborze rosyjskim. Nasuwa się przy tym wniosek, że najwięcej prywatnych inicjatyw wydawniczych, zmierzających do wydawania pism dla dzieci i młodzieży, podjętych zostało w zaborze austriackim. Były one wynikiem starań ze strony kobiet polskich, działaczek społeczno-oświatowych oraz efektem uzyskanej w drugiej połowie wieku XIX autonomii. Należy pamiętać, co podkreślają badacze, że czasopiśmiennictwo dziecięce związane było z życiem narodu, z wychowaniem i kształceniem młodego czytelnika. Prasa na ziemiach polskich pod zaborami odgrywała rolę

¹¹⁴ K. Ossowski, *Wierny Chrystusowi i ojczyźnie. Sługa Boży ksiądz Antoni Henryk Szuman*, Pelpin 2012, s. 21.

¹¹⁵ J. Warzeszak, *Wartości religijno-patriotyczne w piśmiennictwie Sługi Bożego ks. Ignacego Kłopotowskiego (1866–1931)*, „Warszawskie Studia Teologiczne” 2004, t. 17, s. 255.

¹¹⁶ M. Kunowska-Porębna, *Duszpasterskie czasopisma*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. 4, red. R. Łukaszyk, L. Bieńkowski, F. Gryglewicz, Lublin 1983, s. 388–390.

¹¹⁷ Z. Sokół, *Czasopisma dla kobiet na Śląsku...*, s. 11.

ośrodków oświaty¹¹⁸. Pisma katolickie adresowane do dzieci i młodzieży miały na celu zwłaszcza podniesienie poziomu oświaty religijnej dzieci ludu i klas niezamożnych.

Tym samym narodziła się charakterystyczna forma wydawnicza polskiego czasopiśmiennictwa religijnego dla dzieci. Początkowo dodatki pojawiały się jedynie w prasie pruskiej, w latach 90. XIX stulecia dodatki dla dzieci towarzyszyły większości gazet na terenie Wielkopolski i Prus. Swoje dodatki religijne dla dzieci w początkach wieku XX miały także periodyki w Galicji, na Śląsku i w Królestwie Polskim¹¹⁹.

---

¹¹⁸ S. Grabowski, *Na przyszły pożytek. Z dziejów polskiej prasy dla dzieci 1824–1939*, Pułtusk 2001, s. 5–6.

¹¹⁹ M. Kunowska-Porębna, *Wartości wychowawcze polskich dziecięcych czasopism religijnych*, „Summarium” 1979, nr 8, s. 95–102.